

**Ідеї соціокультурної визначеності людини
в українській філософії XIX- початку XX ст.**

Зміна парадигми людської діяльності, пов'язана із трансформацією суспільних реалій в умовах глобалізаційних викликів, загострює питання соціокультурного буття людини, актуалізує необхідність осмислення специфіки її соціокультурного становлення та спонукає до пошуків нових способів морального й фізичного самовдосконалення особистості. У світлі глобалізації філософські питання соціокультурної визначеності набувають першорядного значення, адже їх постановка в сучасному українському суспільстві зумовлюється потребою переосмислення статусу людини в системі національної та світової культури.

Проблема соціокультурного буття людини належить до засадничих в західноєвропейській та українській світоглядно-філософській традиції, однак безпосередньо у центр філософських пошуків в Україні, як і у Європі, вона виходить із середини XIX ст. Плідні спроби філософського обґрунтування існування людини у соціокультурному середовищі здійснили такі вітчизняні мислителі, як М.Костомаров, П.Куліш, О.Потебня, П.Юркевич, М.Драгоманов, В.Винниченко та ін.

Систематичне звернення до питань соціокультурної визначеності людини у вітчизняній філософській традиції, пов'язане з радикальним переглядом одномірного осмислення людини – як носія свідомості чи суспільних відносин – започатковується внаслідок антропологічного повороту в 60-х роках XX ст. Саме тоді зусиллями вітчизняних вчених – В.Шинкарука, І.Бичка, С.Кримського, М.Поповича, В.Нічик, Г.Горак, В.Горського – на передній план філософування виходять проблеми людини, її самоствердження, способи її включення в соціокультурний процес.

У контексті осмислення буття людини в соціо- та націокультурному плані методологічно важливими є роботи таких сучасних авторитетних українських дослідників, як В.Андрущенко, Л.Губерський, С.Кримський, М.Михальченко, В.Табачковський, Н.Хамітов, Г.Шалашенко, В.Шевченко та ін. Вони слугуватимуть авторці методологічним орієнтиром, що сприятиме досягненню *мети* даного дослідження – з'ясуванню сутності ідей соціокультурної визначеності людини в українській філософії ХІХ- початку ХХ ст. Реалізація мети та виконання дослідницьких завдань пов'язується з використанням нелінійних інтерпретацій суспільних перетворень, вихідним пунктом яких є апеляція не до способу матеріального виробництва, а до тих енергетико-інформаційних процесів, які забезпечують міжлюдське спілкування (мови, освіти, культури тощо).

Перш за все доцільно, очевидно, зауважити, що стрижнем проблеми соціокультурної визначеності людини є відношення «людина-суспільство». Проте проблема ця багатогранна, адже включає в себе різні аспекти людського буття у соціумі. Від свого народження людина, наділена природно-унікальним, одразу вступає у взаємодію із соціальним. Вона занурюється у соціокультурне існування, адже, як істота суспільна, належить до певної національної спільноти, історико-культурного (сімейного, мовного, освітнього тощо) середовища. Соціокультурний вимір людської екзистенції включає в себе також і способи соціокультурного буття. Йдеться про освіту, як спосіб самовдосконалення та самореалізації людини, та культуру, як долучення до суспільних надбань спільноти в якій зростає людина.

Таким чином, без осмислення означених питань неможливі пошуки нової парадигми соціально-економічного, політичного та соціокультурного розвитку, яка б відповідала реаліям становлення постіндустріального суспільства. Тому особливої цінності набуває досвід осмислення проблеми соціокультурної визначеності людини, напрацьований вітчизняними мислителями в добу, також позначену становленням нового типу суспільства (індустріального), яка починається в Україні від середини ХІХ ст..

Цей період, ознаменувався справжнім сплеском антропологічної проблематики, супроводжувався активними пошуками вітчизняних дослідників філософсько-методологічних стратегій, які б дозволили перейти на новий рівень пізнання тієї суспільно-політичної ситуації, що склалася в ХІХ ст., а також місця і ролі в ній людини. Це був час, коли загострилися питання буття української людини в українській і світовій культурі, актуалізувалися пошуки способів та шляхів її визначеності, посилилась увага до питань освіти і культури як способів соціокультурної її самореалізації. Причому пошуки в цьому напрямку здійснювалися як внаслідок урахування власної соціокультурної традиції, так і безпосередньо завдяки переосмисленню надбань західноєвропейської філософської думки.

Слід відмітити, що суттєвий вплив на тлумачення статусу людини в західноєвропейській філософській думці ХVІІІ ст. здійснили філософські погляди Ж. Ламетрі, котрий висловлював переконання, що «людина є машиною і що у всьому Всесвіті існує тільки одна субстанція, яка лише певним чином видозмінюється» [4, 244]. Однак, в середині ХІХ ст. такий підхід зазнав суттєвого перегляду. Свідченням цього є виникнення філософії життя, марксизму, позитивізму тощо, основна увага яких зосереджувалася на проблемах людини, її існуванні як роду світобуття. У вітчизняній філософії механістичне розуміння людської природи в другій половині ХІХ ст. піддав аргументованій критиці П.Юркевич, який підкреслював, що «людина не є машиною, врухомленою якимсь моральним механізмом і байдужою до того, що виробляється внаслідок цього руху» [8, 216].

Загалом, в українській філософії людина розглядалась як істота природна, так і громадська. Проте тлумачення питань соціокультурної визначеності в Україні мало свою специфіку, адже під потребами соціокультурного змісту розумілись, насамперед, прагнення людини до самостворення, самовдосконалення, самореалізації, свободи тощо. Тим більше, що починаючи із ХVІІ ст., а особливо з ХVІІІ ст., в центр української філософії виходить не лінійно упорядкована механіко-математична картина

світу, а уявлення про хаотичність, безладність світу. Влаштованість, впорядкованість світу розглядається українськими мислителями як річ доволі сумнівна.

Інтерпретація світу як метафоричного моря, чергування добрих і лихих злив тощо, акцентувала екзистенціальну невизначеність, хисткість людського існування. Проблематичним було питання щодо існування Бога як творця світу і людини, тому українські мислителі (Т.Прокопович, Г.Кониський, Г.Сковорода, С.Яворський), розглядали світ крізь призму антропоцентризму і висновували, що світ – це, насамперед, «дім людей» [7, 72]. При цьому вихідним пунктом осягнення людини в соціокультурному плані було розуміння людини як словесного, мислячого і розуміючого мікрокосму. Отже, людина розглядалась не як механізм серед механізмів, а як мікрокосм, тобто як жива істота, що містить в собі всі властиві світові елементи та їхні взаємодії.

Водночас, цілком в дусі загальноєвропейської соціокультурної ситуації XVIII – XIX ст., котра характеризувалася підвищенням інтересу до пізнання походження та специфіки становлення кожної нації, в Україні вже перша половина XIX ст. позначилася піднесенням ідеї народності. Особливого звучання вона набула у зв'язку з визвольними змаганнями українського народу за право на самовизначення і потребою звільнення від колоніального гніту. Відтак, інтерпретація соціокультурно визначеної людини з XIX ст.. здійснюється переважно в етноцентричному плані. Осердям пошуків українських мислителів стають питання буття людини в контексті національної та світової культури.

Особливе місце в дослідженні питань соціокультурної визначеності людини посідають українознавчі студії М.Максимовича, який на ґрунті аналізу багатого етнографічного матеріалу розробляє ідею соціокультурного плюралізму. Вчений наголошує на потребі пізнання людських ірраціональних властивостей, усвідомлюючи, що осягнення соціокультурного буття людини можливе лише завдяки проникненню у

відчуття та урахуванні тих соціокультурних і ментальних особливостей народу, котрі вирізняють його з-поміж інших народів світу. Зокрема, він робить масштабну спробу дати характеристику українця як культурно-історичного типу, що займає свою суспільну нішу серед інших спільнот людей світу. Так, специфічно засадничі риси «українського духу» М.Максимович пов'язує із поєднанням трьох первісних, тобто основних, способів життя, що, на його думку, одночасно, але на перших порах дещо розрізнено, існували на території Малоросії в давні часи, – вершницького, пастушого і землеробського [5, 9].

Досліджуючи підстави українського суспільства, М.Максимович виходить із визнання наявності кількох соціокультурних начал. Вони, на його думку, вказували як на внутрішнє багатство народної культури, так і на хиткі суспільно-політичні обставини становища Малоросії, яка «довго перепадала з одного боку на інший і була лише збурена лихами і турботами». Саме ці обставини, на думку автора, «не дали розвинути духу народному і заподіяли лише внутрішнє хвилювання» [5, 8].

Важливим є аналіз підвалин громадсько-суспільного існування, здійснений М.Грушевським. Найхарактернішою рисою єдності людей вчений називає культурну традицію, яка й забезпечує цілісність людської спільноти, зв'язок між поколіннями. Отож, соціокультурно (економічно, політично, освітньо тощо) визначена людина, згідно з М.Грушевським, це – індивід занурений у певну культуру від свого народження. Тільки завдяки вивчення традицій свого народу відбувається рецепція культурних надбань попередніх поколінь. Відтак великого значення М.Грушевський надає засвоєнню рідної історії, яка є способом долучення до суспільних і культурних надбань, засобом впливу на людину в моральному і соціально-виховному плані. «Історія, - пише вчений, - являється цементом, яким держиться все людське пожиття» [3, 180].

Водночас у творах вітчизняних мислителів початку ХХ ст.. висловлюється переконання в тому, що людина не є однозначно

детермінованою суспільством та процесами, які в ньому відбуваються. Кожна людина – це творча особистість, яка в процесі життя набуває унікального досвіду соціальних взаємодій.

Так, світоглядно-філософське усвідомлення неповторності та своєрідності людського існування притаманне, зокрема, науковим студіям В.Винниченка. Людину мислитель розглядає у плюралістичному плані, крізь призму визнання багатоманітності проявів її буття, особистого права на пошуки щастя, формування і досягнення моральних ідеалів. Зокрема, міркуючи над проблемою світобуття мислитель висновує: «Все вічне і все є хвиливе... щоб я не знайшов, усе буде тільки *людське*, тільки людським розумом я зможу оцінити його, бо інших засобів оцінки я не маю і не можу мати» [2, 323].

Виміри людського буття, переконаний вчений, різнопланові, а тому людину не можна осягнути в якійсь одній визначеності (наприклад, як носія свідомості чи носія суспільних відносин). Спектр проявів людського існування дуже широкий, тому індивіди не подібні один до одного, мають різні інтереси, бажання рухи і не нагадують один екземпляр людини – переконаний В.Винниченко [2, 387].

Виходячи з цього, соціокультурна визначеність, на думку філософа, можлива як взаємний обмін, внаслідок якого відбувається взаємне збагачення думками, знаннями, почуттями. В дусі позитивізму, існування народу В.Винниченко порівнює з існуванням організму, якому притаманний інстинкт громадськості. Однак національне і соціальне буття вчений розглядає як моменти неподільні [1, 11].

З критикою марксистської ідеї економічного детермінізму виступив І.Франко. Не заперечуючи її повністю, філософ наголосив на неправомірності спрощеного тлумачення людського існування як першочергового задоволення матеріальних потреб, і констатував, що «для Маркса і його прихильників історія людської цивілізації – то була поперед усього історія продукції. З продукції матеріальних дібр, мов літорослі з пня,

виростали соціальні, і політичні форми спільності, і її уподобання, наукові поняття, етичні і всякі інші ідеали» [6, 48]. Натомість соціокультурна реалізація, з погляду І.Франка, – це, насамперед, задоволення людиною духовних потреб, а не матеріальних, адже саме культура виступає рушійним способом становлення людини.

Таким чином, вітчизняні мислителі ХІХ- початку ХХ ст. розробляли ідеї соціокультурної визначеності людини з урахуванням націокультурного контексту. Подальший аналіз цих ідей, в т.ч. і способів соціокультурного буття, як вимірів людської екзистенції, на наш погляд, сприятиме вирішенню сучасних світоглядно-методологічних завдань визначення орієнтації людини в українському суспільстві.

Література:

1. Винниченко В.В. Відродження нації. – К.: Політвидав України, 1990. – Ч. 3.
2. Винниченко В.В. Щоденник. / Ред. Г. Костюка. – Едмонтон – Нью-Йорк: Вид-во Канадського ін-ту укр. студій, 1980. – Т.1.
3. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К.: Знання, 1991.
4. Ламетри Ж. Сочинения. / Ред. В.Богуславского.– М.: Мысль, 1983.
5. Максимович М.О. Українські пісні. / Підгот. Попов. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962.
6. Франко І.Я. Твори: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 45.
7. Шевченко В.І. Філософська зоря Лазара Барановича. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2001.
8. Юркевич П.Д. Вибране. – К.: Абрис, 1993.